

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۹۵

وصول مقاله: ۱۳۹۴/۶/۹

تأیید نهایی: ۱۳۹۵/۱/۲۷

صفحات: ۲۳۰ - ۲۱۷

رویکردهای توانمندسازی مناطق حاشیه‌ای شهری مورد شناسی: سکونتگاه غیر رسمی حسن آباد یزد

دکتر اعظم صفرآبادی^۱، دکتر سعیده مؤیدفر^۲، دکتر حمیدرضا وارثی^۳، رسول بلاغی^۴

چکیده

سکونتگاه غیر رسمی از عوامل عمده ایجاد ناپایداری در مناسبات شهری، بویژه در کشورهای در حال توسعه است. اسکان غیر رسمی به طور عمده با تصرف و ساخت غیر رسمی زمین و مسکن، عدم رعایت ضوابط و مقررات رسمی و متعارف شهرسازی، کمبود شدید خدمات زیرساختی، رشد سریع کالبدی و جمعیتی، اشتغال غالب غیر رسمی، ناپایداری سازه‌ای و تأسیساتی، ناپایداری درآمد، بستر کالبدی مناسب برای رشد آسیب‌های اجتماعی و شکل‌گیری خرده فرهنگ‌های کجرو و ایجاد پایگاه مجرمین و بزهکاران اجتماعی شناخته می‌شود. این پدیده در اثر رشد شهرنشینی، مهاجرت‌های روستا شهری و فقر شهری به وجود آمده است. رویکرد توانمندسازی، راهکاری است که با تأکید بر ماهیت درونزای حل مشکل، می‌تواند زمینه‌های کاهش آثار منفی سکونتگاه‌های غیر رسمی را فراهم آورد. این پژوهش با هدف توانمندسازی سکونتگاه غیر رسمی حسن آباد شهر یزد برای ارائه الگوی مناسب ساماندهی آن انجام شده است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و از نوع کاربردی و توسعه‌ای است. داده‌ها از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و نیز تکمیل پرسشنامه جمع‌آوری و با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی نیازهای محله اولویت‌بندی و راهکارهای توانمندسازی ارائه شده است. در بررسی ۳۴ گویه مطالعه شده عوامل مؤثر در توسعه پایدار محله به ۹ عامل کاهش یافت و با توجه به میزان همبستگی هر یک از گویه‌های بارگذاری شده در عوامل، عناوین مناسب انتخاب شد. این عوامل ۶۷/۱۲۴ درصد واریانس را پوشش می‌دهند که عامل زیست محیطی با ۱۹/۱۵۲ بیشترین درصد واریانس و عامل مهارت‌آموزی با ۳/۶۹۶ کمترین درصد واریانس را داشته است؛ بنابراین، با توجه به درصد واریانس، عوامل بر اساس شدت اثرگذاری در توانمندسازی محله به صورت زیست محیطی، اجتماعی، آموزشی، درمانی-ورزشی، مشارکتی، کالبدی، اقتصادی، زیرساختی و مهارت‌آموزی اولویت‌بندی شدند. کلید واژگان: توسعه پایدار، اسکان غیررسمی، توانمندسازی، حسن آباد، یزد.

مقدمه

از عوامل عمده ایجاد ناپایداری در مناسبات شهری، بویژه در کشورهای در حال توسعه، گونه‌ای شهرنشینی با مشکلات حاد موسوم به اسکان غیررسمی است که بنا به مشاهدات جهانی در حال گسترش فزاینده است. مفهوم بخش غیر رسمی از اوایل دهه ۱۹۷۰ م منشأ می‌گیرد و از آن پس تبدیل به یک موضوع عمومی شده تا آنجایی که امروزه برای اهداف و معانی مختلف به کار می‌رود (Sadrul Huda & et al, 2009: 11). منطقه حاشیه‌نشین، منطقه‌ای است که فقر در چهره آن شدیداً نمایان است و میزان زاد و ولد و مرگ و میر کودکان و نوزادان و اعمال نامشروع، جرم و بزهکاری جوانان، ناهنجاری‌ها و مرگ و میر عمومی در آن بالاست؛ به طوری که چنین مکانی معرف وضعیتی جهنم‌گونه در روی زمین است» (هیراسکار، ۱۳۷۶: ۱۰۸). حاشیه‌نشین به مفهوم کلی به کسی گفته می‌شود که در شهر سکونت دارد؛ ولی به علل گوناگون نتوانسته است جذب نظام اقتصادی و اجتماعی شهر شود و از خدمات شهری استفاده کند. گرچه ریشه اصلی حاشیه‌نشین را باید در عواملی که موجب مهاجرت افراد از روستا به شهر می‌شود، جست و جو کرد؛ اما همه حاشیه‌نشینان به منظور ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های توانمندسازی بر رضایتمندی سکونتی در سکونتگاه‌های غیررسمی مهاجران تشکیل نیافته‌اند؛ بلکه بخشی از آنان افرادی هستند که ساکنان همیشگی شهر بوده‌اند؛ ولی به علت فقر اقتصادی در واحدهای مسکونی غیراستاندارد زندگی می‌کنند و جزء حاشیه‌نشینان شمرده می‌شوند (عابدین درکوش، ۱۳۷۲: ۱۲۱).

اسکان غیررسمی که به‌طور عمده با تصرف و ساخت غیر رسمی زمین و مسکن، عدم رعایت ضوابط و مقررات رسمی و متعارف شهری و ساختمانی، کمبود شدید خدمات زیرساختی و استفاده غیررسمی از تأسیسات و تجهیزات شهری، رشد سریع کالبدی و جمعیتی، اشتغال غالب غیررسمی، ناپایداری سازه‌ای و تأسیساتی، پایین بودن سرانه‌های خدماتی، ناپایداری

درآمد و در نهایت بستر کالبدی مناسب جهت رشد آسیب‌های اجتماعی و شکل‌گیری خرده فرهنگ‌های کجرو و ایجاد مأمّن و پناهگاه مناسب جهت مجرمین و بزهکاران اجتماعی مشخص و شناخته می‌شود؛ طی دو دهه گذشته بدل به شکل غالب در حاشیه، بویژه در کلان شهرها شده است (شبیعه، ۱۳۷۵: ۱۴۳). این در حالی است که صاحب‌نظران، حاشیه‌نشین را یکی از معضلات اصلی توسعه پایدار شهری تلقی می‌کنند که بر اساس مصوبات برنامه توسعه هزاره سازمان ملل، باید تا سال ۲۰۱۵ دست کم ۱۰۰ میلیون حاشیه‌نشین از امکانات بهداشتی، مسکن و فرصت‌های نوین آموزش برخوردار شوند تا اهداف توسعه پایدار در آنها محقق شود (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵: ۲۱۹). اسکان غیررسمی در ایران، مانند بسیاری از کشورهای جهان، پدیده‌ای رو به رشد است که شهرهای کشور را با مسائل جدیدی روبه‌رو ساخته است. این پدیده، ابتدا در اثر رشد شهرنشینی و مهاجرت روستاییان به شهرها به‌وجود آمد. پس از آن نیز با افزایش مهاجرت در ابعاد شهری و روستایی، رشد آنها بیشتر شده و مناطق غیررسمی جدیدی بویژه در اطراف کلان شهرها به‌وجود آمد (حاتمی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۲۱). بخش مرکزی شهرستان یزد که سکونتگاه‌های اطراف شهر یزد در آن قرار دارد؛ شامل محدوده‌ای به مساحت ۱۶۱۲ کیلومتر مربع است که اطراف شهر یزد را پوشش می‌دهد. به جز چند آبادی بزرگ و پرجمعیت که در حاشیه شهر یزد قرار گرفته و همگی وابستگی فراوان به شهر یزد دارند؛ غالب این آبادی‌ها مکان‌ها و واحدهای اقتصادی مربوط به شهر یزد هستند و در خارج از محدوده خدماتی شهر قرار گرفته‌اند. این آبادی‌ها جدید الاحداث بوده و سابقه سکونت در آنها نسبتاً جدید است. طی دو دهه اخیر پدیده ادغام روستاها در شهر یزد به‌طور فراوان اتفاق افتاده است که مناطق روستایی که در سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ به شهر یزد وصل و در آن تجمیع شده‌اند؛ عبارتند از: آزادشهر، صفائیه، حسن‌آباد مشیر و اکرمیه. به این ترتیب پدیده شهر شدن روستاهای حاشیه شهر با شتاب فراوان ادامه

محلات غیررسمی است. نتایج حاکی است بین سرمایه اجتماعی ساکنان و پایداری محله، رابطه معنی‌دار وجود دارد. این سرمایه بیش از آن که به بهبود محیط کالبدی محله اثرگذار باشد، بر توسعه پایدار اجتماعی و اقتصادی محله اثرگذار است. خراسانی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان بررسی شاخص‌های کیفیت زندگی مؤثر بر میزان رضایتمندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی، معتقدند: در سکونتگاه‌های غیر رسمی، وجود نابسامانی‌های فراوان در ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، سطح زندگی ساکنان را کاهش داده است و مهم‌ترین هدف توسعه پایدار؛ یعنی بهبود کیفیت زندگی و رضایتمندی ساکنان را با تهدید جدی روبه‌رو ساخته است. عابدینی (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان تحلیل تطبیقی شاخص‌های مسکن در سکونتگاه‌های غیر رسمی، معتقد است که توجه به افزایش جمعیت شهری در کشورهای جهان سوم و عدم برنامه‌ریزی صحیح و تدارک زیرساخت‌های لازم برای شهرنشینان، در سیستم مدیریت شهرها مشکلاتی به وجود می‌آورد که به شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیر رسمی منجر می‌شود. مسکن ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی نمودی از فقدان شاخص‌های مسکن مناسب است که شناسایی و تقویت برخی از این شاخص‌ها به افزایش کیفیت زندگی کمک خواهد کرد. صفرآبادی و همکاران (۲۰۱۵) اسکان غیررسمی در ایران را مانند بسیاری از کشورهای جهان، یک پدیده در حال رشد می‌دانند و ضعف برنامه‌های کلان برای مسکن کم درآمد فرصت را برای تشکیل سکونتگاه‌های غیررسمی فراهم کرده است. این مکان‌ها، در حالی که مقرون به صرفه برای اسکان کم درآمد است، اثرات منفی بیشماری بر زندگی شهری و تحولات آن دارد. این مطالعه با هدف اولویت‌بندی نیازهای ساکنان منطقه فرودگاه یزد انجام شده و راه‌حل‌های توانمندسازی ارائه شد است. خلیفا^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان ارتقاء استراتژی تکامل سکونتگاه‌های

داشته که در حقیقت تحت تأثیر فراوانی جمعیت و نیازهای گسترش و توسعه شهر یزد هستند (مهندسین مشاور عرصه، ۱۳۸۵: ۱۵۶).

در رهیافت توسعه پایدار استراتژی توسعه درون‌زای شهری مورد توجه قرار می‌گیرد که از مهمترین موارد قابل تأکید در این استراتژی توزیع و تراکم متعادل جمعیت در شهر، توسعه متعادل عناصر شهری و همپوندی آنها، توسعه و ساماندهی نظام سلسله مراتبی شبکه راه‌ها و ارتباطات شهری، فراهم آوردن امکانات فعالیت و اشتغال در همه بخش‌های شهری است (پوراحمد و شمعی، ۱۳۸۰: ۱۹). در این بین توسعه پایدار و توسعه انسانی نه فقط جنبه‌های اقتصادی؛ بلکه جنبه‌های زیست‌محیطی و مهمتر از آن وجه اجتماعی، سیاسی و آموزشی و نیز روابط متقابل عوامل مذکور در حیطه‌های مختلف را در نظر می‌گیرد. از جمله جنبه‌های مهم تأمین حداقل نیازها برای اجرای توسعه پایدار؛ شامل: حذف فقر، کاهش رشد جمعیت، توزیع منطقی منابع، تمرکززدایی و برقراری سیستم‌های آزاد تجاری است (نقدی‌وصادقی، ۱۳۸۵: ۲۱۵).

پیشینه پژوهش

زنگنه و حسین‌آبادی (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان تحلیلی بر امنیت ادراکی تصرف و نقش آن در توانمندسازی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی؛ امنیت تصرف را از مهمترین مسائلی دانسته‌اند که سکونتگاه‌های غیررسمی با آن مواجه هستند. توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی از سیاست‌های تأمین امنیت تصرف است. امنیت تصرف و حمایت از ساکنان این سکونتگاه‌ها در مقابل تخریب و تخلیه غیرداوطلبانه مسکن، نقش عمده‌ای در ارتقای کیفیت مسکن دارد. کاظمیان و شفیعا (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه سرمایه اجتماعی ساکنان با پایداری توسعه در محله غیررسمی شمیران نو، معتقدند که پایداری توسعه با استفاده از سرمایه‌های محلی و بهبود شرایط زندگی از طریق منابع درون‌زا از راهکارهای اثربخش برای حل مشکل

دره شهری والپارایسو را بررسی کرده‌اند. سیراموسادو و تیواری^۳ (۲۰۱۶)، در پژوهشی با عنوان الگوی فعالیت - مقصد؛ مدل انتخاب استفاده از زمین از سوی خانواده‌های کم درآمد در سکونتگاه‌های غیررسمی؛ با هدف مطالعات حمل و نقل در سکونتگاه‌های غیر رسمی در دهلی هند انجام شده است نتایج حاکی است تقاضای سفر متعارف حمل و نقلی در محدود مورد نظر با عدم توانایی لازم برای رسیدگی به نیازهای سفر شهری همراه است. این مقاله به بررسی عوامل موثر بر مقصد سفر زندگی سکونتگاه‌های فقیر شهری و در می‌یابد که بار سفر تاثیر منفی قابل توجهی در انتخاب سفر و انتخاب مقصدها تاثیرگذار است. این مطالعه همچنین نشان می‌دهد که ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی به طور معکوسی توسط سیاست‌های شهری که آنها را آواره و دور از فرصت‌های شغلی قرار داده است. دارقामी و موسا^۴ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان بررسی سفر کودکان به مدرسه در سکونتگاه‌های غیررسمی، معتقدند اکثر شهرک‌های مسکونی در کلان شهر قاهره غیررسمی هستند. مقاله حاضر به بررسی جنبه‌های رفتاری سفر کودکان به مدرسه در یکی از بزرگترین و متراکم‌ترین سکونتگاه‌های غیررسمی مصر، در قاهره پرداخته است و این که چگونه کودکان ارتباط برقرار کرده‌اند با گزینه‌های حمل و نقلی برای دسترسی به مدارس. برای این مطالعه نظرات مادران، کودکان و ارائه دهندگان خدمات حمل و نقل بررسی شد. یافته‌ها حاکی است درجه بالایی از تحرک مستقل کودکان به تنوع گزینه‌های حمل و نقل مربوط می‌شود و همچنین استفاده از حمل و نقل پیاده مدار به خصوص دوچرخه سواری که نیازمند فرهنگ سازی و ایجاد زیرساخت‌های مناسب است.

غیررسمی در مصر: از سهل انگاری تا توسعه مشارکتی، معتقد است موضوع سکونتگاه‌های غیررسمی نشان دهنده یک چالش کلیدی نه تنها در مصر، بلکه در سراسر جهان است. در مصر، با وجود همه تلاش‌ها برای مهار رشد سکونتگاه‌های غیررسمی، این سکونتگاه‌ها به طور پیوسته در حال رشد هستند. با تغییر سیاست‌ها به سیاست‌های مشارکتی این تغییر یک راه حل تحریک کننده است تا با استفاده از روش‌های معاصر توسعه مشارکتی و سیاست‌های مسکن با هدف ارائه سرپناه مقرون به صرفه به فقیرای شهری گام‌های موثر در بهبود سکونتگاه‌های غیر رسمی برداشته شود. چاکروباری^۱ و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان داده‌های در دسترس برای سکونتگاه‌های غیررسمی: به سوی یک راهنمای کاربر برای مدیران و برنامه ریزان شهری، معتقدند دسترسی به داده‌های اسکان غیررسمی در فضا از نظر قانونی و کیفیت وجود اطلاعات در مورد آنها در طول تاریخ محدود شده است. با این حال، به منظور استفاده از داده‌ها به طور موثر، مدیران و برنامه‌ریزان شهری نیاز به حرکت جهت دستیابی به این منابع جدید، نرم افزارها، سیستم عامل‌های سرور و همچنین کسب مهارت‌های لازم دارند. این امر نیازمند ورودی و منابع، فعالیت‌های و خروجی و نتایج دارد. در نهایت، با استفاده از نمونه‌هایی از فعالیت‌های در حال انجام در بمبئی، نشان می‌دهد که چگونه دسترسی به منابع داده‌ها می‌تواند برای درک شهرنشینی و یکپارچه سازی بهتر سکونتگاه‌های غیررسمی به مدیریت و برنامه‌ریزی فرآیندهای رسمی شهری کمک کند. پینو و هارمیزیبل^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی: تصویر روستایی در مناطق شهری، به بررسی سکونتگاه‌های غیر رسمی والپارایسو پرداخته‌اند و باهدف آشکار و برجسته فرآیندهای اجتماعی فضایی مرتبط با ایجاد، سازماندهی مجدد و تحکیم زندگی روستایی در سکونتگاه‌های غیررسمی در

هدف اصلی

هدف اصلی دستیابی به توسعه پایدار سکونتگاه غیررسمی حسن‌آباد با توجه به نیازهای زیست محیطی، اقتصادی و کالبدی در راستای توانمندسازی و ایجاد ابعاد مختلف پایداری است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر نوع، کاربردی و توسعه‌ای و از نظر روش، توصیفی و تحلیلی است و شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و میدانی است. محدوده پژوهش، محله حسن‌آباد مشیر، از محلات حاشیه‌نشین شهر یزد است و جامعه آماری متشکل از خانوارهای سکونتگاه غیررسمی این محله هستند. بر اساس برآورد اولیه از میزان خانوار محله ۲۱۰۰ خانوار و با استفاده از رابطه کوکران نسبت به تعیین حجم نمونه اقدام و تعداد ۲۱۰ خانوار به صورت تصادفی انتخاب شد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است و برای تحلیل داده‌ها از نرم افزارهای Spss و Excell استفاده شده است. در تنظیم پرسشنامه سعی شده، ابعاد مختلف توسعه پایدار و رویکرد توانمندسازی اعم از کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی مد نظر باشد و با طراحی سؤالات مناسب، نظرات خانوارها، گردآوری و راهکارهای مناسب ارائه شود. روایی پرسشنامه از طریق آمار آلفای کرونباخ آزمون و اعتبار آن با مقدار ۰/۸۴ تأیید شد. از آنجا که شناخت نیازها و الویت‌بندی آنها از راه‌های دستیابی به ساماندهی و توانمندسازی است؛ به همین منظور در این پژوهش نیازهای محله حسن‌آباد به وسیله روش تحلیل عاملی بررسی و اولویت‌های محله در عامل‌ها و بخش‌های مختلف سطح‌بندی و اولویت‌بندی شده است.

روش تحلیل عاملی

تحلیل عاملی به مجموعه‌ای از فنون آماری اشاره می‌کند که هدف مشترک آنها ارائه دادن مجموعه‌ای متغیر بر حسب تعداد کمتری متغیر فرضی است. این روش به بررسی همبستگی درونی تعداد زیادی از

متغیرها می‌پردازد و در نهایت، آنها را در قالب عامل‌های عمومی محدود دسته‌بندی و تبیین می‌کند (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۲: ۸۷). در تحلیل عاملی مقادیر بزرگ KMO بر رضایت بخش بودن تحلیل عاملی دلالت می‌کند و در صورتی که مقدار آن بزرگتر از ۰/۷۰ باشد همبستگی‌های موجود بین داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود. همچنین آزمون بارتلت فرض یکه بودن ماتریس ضرایب همبستگی آزمون می‌شود، به طوری که اگر آزمون بارتلت معنی‌دار نباشد (احتمال مربوطه بزرگتر از ۰/۰۵ باشد) این امکان برای ماتریس همبستگی وجود دارد که یک ماتریس یکه بوده و این امر به معنای آن است که ماتریس مذکور برای تحلیل‌های بعدی مناسب نیست (توفیق، ۱۳۷۲: ۱۲).

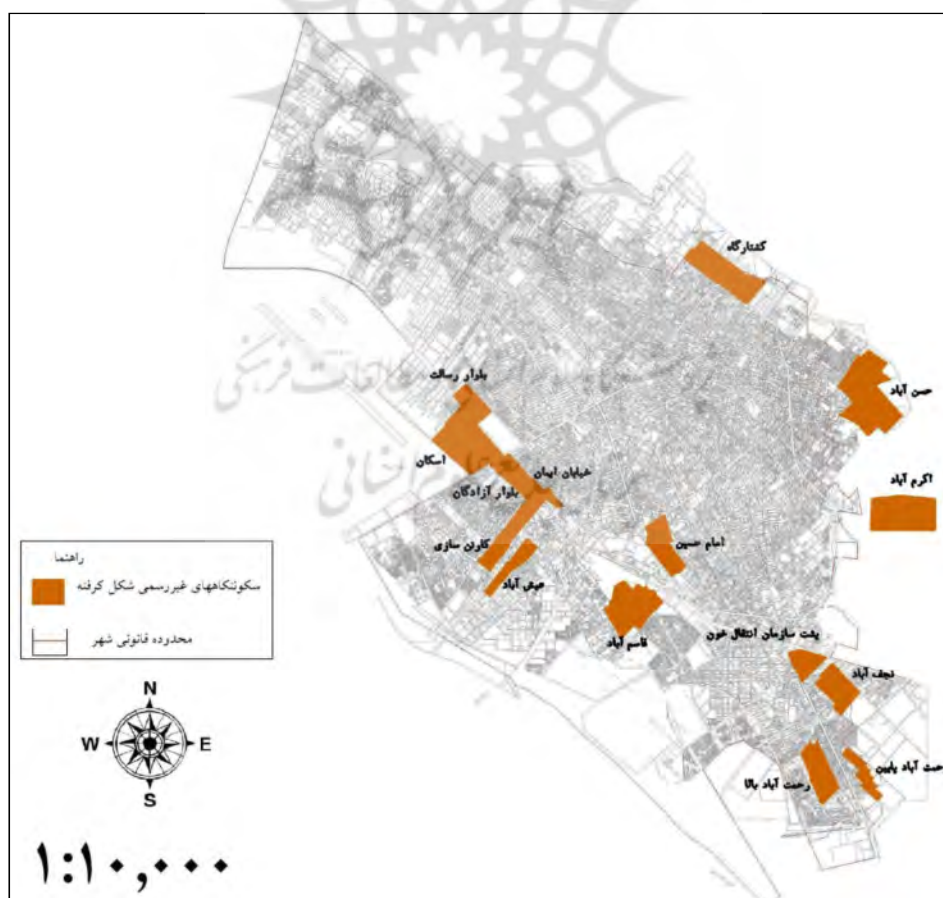
متغیرها و سنجه‌های مورد مطالعه

با استفاده از ۳۴ سنجه، ابعاد مختلف توسعه محله حسن‌آباد بررسی شده است و با روش تحلیل عاملی این سنجه‌ها به ۹ عامل کاهش یافته و به صورت ترکیبی در عوامل معنی‌دار ارائه و درصد سهم هر عامل در توسعه محله تعیین شده است. گویه‌های بررسی شده عبارتند از: امکانات تفریحی، درمانی، ورزشی، مذهبی، امکانات فرهنگی، فضای سبز، دبیرستان، راهنمایی، دبستان، مهد کودک و آمادگی، آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، شبکه فاضلاب، جدول‌بندی و آسفالت معابر، رفع انباشتگی معابر، آب‌های سطحی معابر، نظافت معابر، جمع‌آوری زباله، بهداشت محله، آب‌های سطحی، ساخت و ساز با پروانه، اصول فنی در ساخت مسکن، خرید و فروش مواد مخدر، اعتیاد، دزدی، مفاسد اخلاقی، مزاحمت‌های خیابانی، امنیت، هزینه خانوار، بیکاری، تأمین رضایت مردم، احساس مسئولیت، عملکرد اتوبوسرانی، عملکرد شهرداری و عملکرد سایر دستگاه‌های مدیریت شهری.

محدوده پژوهش

محلّه حسن‌آباد سکونتگاه غیررسمی در شرق شهر یزد است که تا سال ۱۳۷۰ روستا بوده و در این سال به محدوده شهر یزد اضافه شده است. محلّه حسن‌آباد با ۱۰۸ هکتار مساحت، ۹۸۷۰ نفر شامل ۲۱۰۰ خانوار را در خود جای داده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). قدمت حسن‌آباد حداقل به ۹۰۰ سال قبل برمی‌گردد. بیشتر آثار باقیمانده در حسن‌آباد مربوط به دوره قاجار است. قنات محلّه حسن‌آباد از محدوده کوه‌های غربالبیز آغاز می‌شود و پس از گذر از شهرستان مهریز تا روستای دهنو، حسن‌آباد و مریم‌آباد یزد امتداد می‌یابد. حسن‌آباد تنها نقطه‌ای در یزد است که در جوی‌هایش هنوز آب قنات روان است. هوای آن خنک‌تر از دیگر نقاط شهر است؛ اما دود کوره‌ها و بوی

تند سوخت‌های فسیلی، طراوت را از آن گرفته است. حسن‌آباد در حاشیه شهر واقع و مهاجرنشین شده است و مهاجران بسیاری از روستاهای فقیر و محروم شهرستان‌های یزد در آن سکونت دارند (<http://yazdrasa.ir>). به طور کلی، در منطقه شهری یزد، پانزده محدوده اسکان غیررسمی شکل گرفته است و شش محدوده نیز در حال شکل‌گیری است. ۶/۶ درصد محدوده‌های اسکان غیر رسمی شهر یزد، روستا، ۶/۷ درصد روستاشهر، ۴۶/۶ درصد روستای افزوده شده به شهر و ۴۰ درصد جزیی از شهر هستند. ۶۶/۷ درصد اراضی محدوده‌های اسکان غیر رسمی شهر یزد نیز در حاشیه شهر و ۳۳/۳ درصد در اراضی داخل شهر واقع‌اند (مهندسين مشاور آمایشگران توسعه متوازن، ۱۳۸۸: ۲۹۸).

شکل ۱: محدوده‌های اسکان غیر رسمی شکل گرفته در شهر یزد

منبع: نگارندگان

مبانی نظری

- سکونتگاه‌های غیر رسمی

سکونتگاه‌های غیر رسمی نواحی از شهر است که توسط افراد فقیر که هیچگونه دسترسی به زمینی که متعلق به خودشان باشد ندارند، اشغال شده است و از این‌رو در زمین‌های خالی به صورت غیر مجاز ساکن می‌شوند (Srinivas, 2006, 1). سکونتگاه‌های غیر رسمی عمدتاً در درون یا مجاورت شهرها واقع‌اند و دارای مشخصه‌هایی هستند از جمله:

۱- ساخت و ساز آنها به صورت خودرو یا بدون رعایت قوانین و اصول مصوب شهری و پروانه ساختمانی است؛
۲- در اکثر واحدهای مسکونی اصول فنی ساختمان رعایت نشده است؛

۳- با وجود برخورداری اندک واحدهای مسکونی از خدمات شهری همچون: آب، برق یا مدرسه، در مجموع دسترسی به خدمات زیربنایی و اجتماعی نظام یافته در این سکونتگاه‌ها بسیار ضعیف است؛

۴- از نظر کاربری زمین، کمبودهای چشمگیر و بازدارنده و ناکارآمد جهت انجام فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فضای سبز، معابر و ... وجود دارد؛

۵- اکثر ساکنان را گروه‌های کم درآمد تشکیل می‌دهند؛

۶- از نظر منظر با سایر قسمت‌های شهر سنخیت ندارد (کاتو، ۱۳۸۱: ۱۱۲).

- توانمندسازی سکونتگاه‌های غیر رسمی

دیدگاه لیبرالی آلونک‌نشینی را از نابسامانی‌های قهری توسعه سرمایه‌دارانه به شمار می‌آورد که در مقام مقایسه با دستاوردهای نظام سرمایه‌داری، ناچیز و قابل اغماض است (پیران، ۱۳۷۴: ۱۲۵). این دیدگاه می‌کوشد تا با ارائه روش‌های مشخص، ناهنجاری مسکن خودساز و زیر استاندارد را از منظر فضایی، کالبدی، اجتماعی، زیست محیطی و بهداشتی به حداقل رسانده تا این مناطق نیز بتوانند به هر شکل در کل شهر و نظام شهری ادغام شوند. به طور کلی، این دیدگاه چرایی و علل پیدایش این مناطق را قهری و از تبعات نظام جهانی موجود می‌داند و بر این باور است که باید پدیده

اسکان غیر رسمی را پذیرفت و با دید بهسازی و ساماندهی بدان نگرست (پیران، ۱۳۷۳: ۹۷). سکونتگاه‌های غیر رسمی سکه دو رو هستند که از یک سو با معضلات همراه است و از سوی با ظرفیت‌ها. طی سالیان طولانی در کشورهای در حال توسعه، صرفاً معضلات و آسیب‌های این سکونتگاه‌ها مورد توجه بوده است و راه حل درمان و جلوگیری از گسترش سکونتگاه‌های غیر رسمی را تخریب و جداسازی آنها از پیکره شهر می‌دانسته‌اند. این سیاست هنوز هم در بسیاری از کشورهای جهان سوم دنبال می‌شود. تجربه بسیاری از کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که پاکسازی راه حل مشکل سکونتگاه‌های غیر رسمی نیست و باید بر سیاست‌های حمایتی، مشارکتی و توانمندسازی روی آورد (Arimah, 2010, 2). ترنر و آبرامز از اولین کسانی بودند که با نگاهی مثبت به این اجتماعات، به مداخلات تخریب‌گرایانه انتقاد کردند. ترنر عقیده داشت که شرایط مسکن در سکونتگاه‌های غیر رسمی در دوره‌ای از زمان بهبود می‌یابد و هیچ نیازی به تخریب آنها نیست. وی معتقد بود، شرایط سکونتگاه‌های غیر رسمی از طریق استراتژی‌های خودیاری و توانمندسازی این سکونتگاه‌ها قابل ترمیم است (Mukhija, 2009, 215). رویکرد توانمندسازی که در دهه ۱۹۹۰ گسترش یافت، از جمله رویکردهای حمایتی از سکونتگاه‌های غیر رسمی است. این رویکرد بر چند نکته اساسی تأکید دارد: توسعه نظام‌های سرمایه‌گذاری مسکن، دادن یارانه، ارتقاء حقوق مالکیت شامل امنیت تصرف، ارتقاء زیر ساخت‌ها، حذف موانع، تجدید ساخت صنایع خانه‌سازی و اصلاح و تقویت نهادهای مرتبط (Pugh, 2011, 341). رویکرد توانمندسازی بر این نکته تأکید دارد که نهادهای قانونی، اداری، اقتصادی، سیاسی و مالی باید امنیت تصرف و سکونت را در این سکونتگاه‌ها ارتقا بخشند (Jenkins, 2009, 63).

- توسعه پایدار

توسعه پایدار شهری در سال‌های اخیر به‌عنوان موضوع مهم علمی در کلیه جوامع مطرح است و بخش وسیعی

راهنمایی، ۷۸/۹ درصد دبیرستان و ۹۲/۸ درصد افراد مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای را کمبود و نیاز محله دانسته‌اند.

- بیشترین مشکلات زیست محیطی و بهداشتی محله، وضعیت نامناسب فاضلاب و جمع‌آوری زباله است که ۴۹ درصد افراد مشکلات بهداشتی و ۱۵/۵ درصد مشکلات معابر و مسکن محله را علت موافقت خود با بهبود وضعیت محله دانسته‌اند. ۴۲/۶ درصد افراد، مهمترین مشکل را آلودگی محیط محله و ۳۴/۷ درصد دفع آب‌های سطحی معابر محله ذکر کرده‌اند.

- از نظر اقتصادی ۵۹/۲ درصد افراد بیکاری را مشکل این محله می‌دانند که این در حالی است که مخارج ماهیانه ۸۸/۶ درصد خانوارها ۴۰۰ هزار تومان و کمتر است و مخارج ۵۷/۷ درصد خانوارها بیش از درآمدشان است. از معضلات اجتماعی، ۴۳/۳ درصد خرید و فروش مواد مخدر، ۴۳/۳ درصد اعتیاد به مواد مخدر، ۱۸/۶ درصد دزدی، ۲۱/۳ درصد مفاسد اخلاقی، ۲۳/۳ درصد مزاحمت‌های خیابانی را بیان کرده‌اند؛ این در حالی است که ۴۵/۹ درصد افراد وضعیت امنیتی محله را مطلوب دانسته‌اند.

- از نظر کالبدی، در ۹۲/۸ درصد واحدهای مسکونی محله اصول فنی رعایت نشده است؛ تنها ۲۹/۹ درصد افراد خانه خود را با پروانه شهرداری ساخته‌اند. ۱۸/۳ درصد مسکن محله با تنگنهایی در تأسیسات مورد نیاز روبه‌رو هستند و از نظر استحکام بناها، ۶۳/۹ درصد بناها از آجر و تیر آهن ساخته شده است؛ در حالی که ۷۶/۸ درصد بناها مقاوم نیستند.

- از نظر مشارکت در بین ساکنان محله، تنها ۴۰/۹ درصد افراد حاضر به همکاری با نهادهای دست‌اندر کار به منظور بهبود وضعیت محله هستند و ۳۴/۱ درصد افراد نسبت به وضعیت محله احساس مسئولیت نمی‌کنند. این در حالی است که ۳۸/۲ درصد افراد از عملکرد سازمان اتوبوسرانی، ۸/۸ درصد افراد از عملکرد شهرداری و ۱۸/۱ درصد افراد از عملکرد سایر دستگاه‌های مدیریتی راضی هستند. در جدول ۱ یافته‌های پرسشنامه ارائه شده است.

از ادبیات توسعه شهری را به خود اختصاص داده است. در این راستا، ابعاد مختلف توسعه پایدار از زوایای متفاوت مورد بررسی، تجزیه و تحلیل و ارزیابی قرار گرفته و در قالب دیدگاه‌های مختلف، راه‌کارهایی نیز اندیشیده شده است. نگرش جامع به سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری و نیز تدوین اهداف یکپارچه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در رأس سیاستگذاری و برنامه‌ریزی توسعه شهری پایدار قرار می‌گیرد. تحقق این اهداف، نیازمند ارزیابی نتایج و تبعات سیستم‌های شهری برای تغییرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی بوده و محتاج تحولات اساسی در سازمان و تشکیلات برنامه‌ریزی شهری است. ایجاد تعادل بین مراکز شهری بزرگ و کوچک، همکاری بین بخش‌های دولتی، عمومی و خصوصی و نیز تدوین استراتژی محلی در زمره سیاست‌های نیل به توسعه شهری پایدار قابل تأمل هستند (عزیزی، ۱۳۸۰: ۱۴). از جمله راهکارهای مهم در زمینه اجرای توسعه پایدار در سکونتگاه‌های غیررسمی، تهیه طرح‌های توانمندسازی به منظور بهبود شرایط ساکنان این سکونتگاه‌ها و افزایش رضایتمندی آنان است و ارزیابی رضایتمندی سکونتی در این سکونتگاه‌ها می‌تواند معیاری برای ارزیابی میزان موفقیت این گونه طرح‌ها به حساب آید.

- تحلیل یافته‌ها

با استفاده از پرسشنامه و پاسخ‌های ۲۱۰ سرپرست خانوار ساکن در محله حسن‌آباد، اطلاعات زیر در زمینه سنجه‌های مورد نظر استخراج شده است:

- از نظر امکانات خدماتی، ۱/۵ درصد افراد از امکانات تفریحی، ۲/۴ درصد از امکانات آموزشی و ۳/۴ درصد از وضعیت فضای سبز محله راضی هستند. همچنین ۹۵/۴ درصد امکانات فرهنگی، ۷۳/۵ درصد امکانات درمانی، ۵۴/۲ درصد زمین ورزش، سالن سر پوشیده و باشگاه ورزشی و ۲۵/۵ درصد افراد امکانات مذهبی را کمبود و نیاز محله دانسته‌اند.

- از نظر تعداد مراکز آموزشی، ۷۴/۴ درصد افراد مهد کودک، ۶۳/۶ درصد دبستان، ۵۸/۴ درصد مدرسه

جدول ۱: نتایج بررسی‌های حاصل از تحلیل پرسشنامه در بین ساکنان محله حسن آباد

ردیف	متغیرها	گویه	درصد عدم رضایت	ردیف	متغیرها	گویه	درصد عدم رضایت	
۱	امکانات خدماتی	امکانات تفریحی	۹۸/۵	۴	اقتصادی	بیکاری	۵۹/۲	
		امکانات آموزشی	۹۷/۳			مخارج بیش از درآمد	۵۷/۷	
		امکانات فضای سبز	۹۶/۴			خرید و فروش مواد مخدر	۴۳/۳	
		امکانات فرهنگی	۹۵/۴			اعتیاد به مواد مخدر	۴۳/۳	
	۲	مراکز آموزشی	امکانات مذهبی	۲۵/۵	۵	معضلات اجتماعی	دزدی	۱۸/۶
			امکانات درمانی	۷۳/۵			مفاسد اخلاقی	۲۱/۳
			امکانات ورزشی	۵۴/۲			مزاحمت‌های خیابانی	۲۳/۳
			مهدکودک	۷۴/۴			وضعیت امنیتی محله	۵۴/۱
			دبستان	۶۳/۶			رعایت اصول فنی	۹۲/۸
			مدرسه راهنمایی	۵۸/۴			تأسیسات مسکن	۱۸/۳
۳	زیست محیطی	دبیرستان	۷۸/۹	۷	مشارکت	احساس مسئولیت	۳۶/۱	
		فنی و حرفه‌ای	۹۲/۸			عملکرد سازمان اتوبوسرانی	۶۱/۸	
		مشکلات بهداشتی	۴۹			عملکرد شهرداری	۹۱/۲	
		معاپر و مسکن	۱۵/۵			عملکرد سایر دستگاهها	۸۱/۹	
		آلودگی محیط	۴۲/۶					
		مشکل دفع آب‌های سطحی	۳۴/۷					

منبع: نگارندگان

بررسی اثرگذاری متغیرها در محله حسن آباد - آثار متغیرهای امکانات خدماتی، مراکز آموزشی، زیست محیطی، اقتصادی، معضلات اجتماعی، کالبدی و مشارکت در محله حسن آباد بررسی و در مرحله اول، بین سنجه‌ها تست‌های KMO و Bartlett به عمل آمد که نتایج در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: تست‌های KMO و Bartlett مربوط به مدل تحلیل عامل

KMO	Bartlett's Test of Sphericity	
	۰/۶۸	Chi-Square
	Df	۴۰۶
	P	۰

منبع: نگارندگان

با توجه به این که نتایج حاصل از آزمون KMO بیشتر از ۰/۵۰ است، همچنین سطح معنی‌داری (۰/۰۰) با احتمال بیش از ۹۹ درصد وجود همبستگی بین متغیرها را تأیید می‌کند؛ این ماتریس برای تحلیل‌های بعدی مناسب است. در مرحله بعد، بین سنجه‌ها آزمون‌های تعیین سهم به عمل آمد که نتایج در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: عوامل نهایی استخراج شده از تکنیک تحلیل عامل و مقدار خاص آنها در محله حسن آباد یزد

عاملها	نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	زیست محیطی	۵/۵۵۴	۱۹/۱۵۲	۱۹/۱۵۲
۲	اجتماعی	۳/۱۶۷	۱۰/۹۲۰	۳۰/۰۷۲
۳	آموزشی	۲/۱۱۸	۷/۳۰۲	۳۷/۳۷۵
۴	درمانی-ورزشی	۱/۸۷۱	۶/۴۵۰	۴۳/۸۲۵
۵	مشارکتی	۱/۶۸۵	۵/۸۱۱	۴۹/۶۳۶
۶	کالبدی	۱/۴۵۸	۵/۰۲۹	۵۴/۶۶۵
۷	اقتصادی	۱/۲۹۹	۴/۴۷۸	۵۹/۱۴۲
۸	زیرساختی	۱/۲۴۳	۴/۲۸۶	۶۳/۴۲۹
۹	مهارت آموزی	۱/۰۷۲	۳/۶۹۶	۶۷/۱۲۴

منبع: نگارندگان

۳/۶۹۶ درصد است که با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص‌های بارگذاری شده در عوامل، می‌توان عناوینی را برای هریک از عوامل انتخاب نمود. متغیرهایی که در هر یک از عوامل بارگذاری شده‌اند، به شرح ذیل هستند:

با استفاده از ۳۴ سنجه اولیه، عوامل مؤثر در توسعه پایدار محله حسن‌آباد یزد به ۹ عامل کاهش یافته است. مجموع ۹ عامل قادرند، ۶۷/۱۲۴ درصد از واریانس را تحت پوشش قرار دهند که در این میان، سهم عامل اول ۱۹/۱۵۲ درصد و سهم عامل آخر

جدول ۴: شاخص‌های بارگذاری شده در عوامل اول، دوم و سوم

عامل اول: زیست محیطی		عامل دوم: اجتماعی		عامل سوم: آموزشی	
مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص
۰/۸۸۹	شبکه فاضلاب	۰/۷۸۸	دزدی	۰/۷۲۸	دبیرستان
۰/۷۵۸	نظافت معابر	۰/۷۷۶	اعتیاد	۰/۷۱۲	راهنمایی
۰/۷۳۵	امکانات تفریحی	۰/۷۵۲	خرید و فروش مواد مخدر	۰/۶۴۹	دبستان
۰/۷۱۸	فضای سبز	۰/۵۹۹	مزاحمت‌های خیابانی	۰/۵۲۱	مهد کودک و آمادگی
۰/۶۹۰	شهرداری	۰/۵۶۲	امنیت		
۰/۶۷۹	زیاله	۰/۵۱۶	مفاسد اخلاقی		

منبع: نگارندگان

جدول ۵: شاخص‌های بارگذاری شده در عوامل چهارم، پنجم و ششم

عامل چهارم: درمانی - ورزشی		عامل پنجم: مشارکتی		عامل ششم: کالبدی	
مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص
۰/۷۶۸	درمانی	۰/۷۷۷	رضایت از محله	۰/۷۶۸	اصول فنی در ساخت مسکن
۰/۵۸۴	ورزشی	۰/۵۶۷	احساس مسئولیت	۰/۷۶۳	ساخت و ساز با پروانه

منبع: نگارندگان

جدول ۶: شاخص‌های بارگذاری شده در عوامل هفتم، هشتم و نهم

عامل هفتم: اقتصادی		عامل هشتم: زیرساختی		عامل نهم: مهارت آموزی	
مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص	مقدار همبستگی	شاخص
۰/۸۰۳	بیکاری	۰/۹۱۱	جدول بندی و آسفالت معابر	۰/۸۹۰	آموزش‌های فنی و حرفه‌ای
۰/۷۶۹	مخارج ماهیانه خانوار	۰/۸۸۹	دفع آب‌های سطحی معابر		

منبع: نگارندگان

- رویکردهای توانمندسازی اسکان غیر رسمی در محله حسن‌آباد

رویکرد توانمندی در مباحث توسعه از زمانی طرح گردید که تغییرات اجتماعی - اقتصادی که به «توسعه» جوامع موسوم شده است، دستاوردهای مناسبی برای گروه‌های فقیر و در حاشیه به بار نیاورده است. در واقع رویکرد توانمندی، نگاهی انتقادی به روش‌های توسعه و کوششی برای رفروم و اصلاح است. در این رویکرد، اساس تغییر وضعیت گروه‌های در حاشیه و ضعیف، در توانمندی مدنی و جمعی آنها برای

شایان ذکر است که عوامل بعدی به دلیل این که مقدار ویژه آنها کمتر از ۱ است، از نظر آماری معنی‌دار نیستند و به همین دلیل از تحلیل کنار گذاشته شده‌اند؛ بنابراین، برای توسعه و توانمندسازی محله حسن‌آباد، عامل زیست محیطی در اولویت اول، عامل اجتماعی در اولویت دوم، عامل آموزشی در اولویت سوم، عامل درمانی - ورزشی در اولویت چهارم، عامل مشارکتی در اولویت پنجم، عامل کالبدی در اولویت ششم، عامل اقتصادی در اولویت هفتم، عامل زیرساختی در اولویت هشتم و عامل مهارتی در اولویت نهم قرار دارد.

در فعالیت‌های معطوف به توانمندی محله‌ای نقش کلیدی دارد که در صورتی که بتوان بنا بر نیازهای این ساکنان، توزیع بهتر امکانات را ارای نمود، پایداری توسعه در این محلات، تضمین خواهد شد. با توجه به اولویت‌بندی نیازهای ساکنان حسن‌آباد، به نظر می‌رسد که سیاست‌ها و راهبردهای زیر می‌تواند در جهت توانمندسازی این محله، مؤثر باشد: ساماندهی و ارتقاء محیط زیست و ساختار کالبدی محله؛ توانمندسازی اجتماعی محله و بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود؛ فراهم سازی زمینه‌های ارتقاء اقتصاد محله و پیوند آن با اقتصاد شهر و توانمندسازی مدیریتی و نهادهای تصمیم‌گیری دولتی و مردمی که در زیربخش‌های راهبردها، سیاست‌ها و طرح‌ها ارائه شده است.

پیگیری خواسته‌ها و تحقق نیازهایشان نهفته است. این توانمندی مدنی است که فشار و چانه‌زنی با بالا را برای افزایش فرصت‌ها و امکانات موجود افزایش می‌دهد و در عین حال اجتماع را برای ارتقاء خود از طریق مشارکت محلی و حفاظت و بهبود محیط سکونت خود مهیا می‌سازد (مهندسين مشاور آمایشگران توسعه متوازن، ۱۳۸۸: ۳). تحلیل این رویکرد بر این است که فقر و در حاشیه ماندن، پدیده‌ای ساختاری است که به صورت مداوم باز تولید می‌شود و اقدامات موضعی و از بالا در بهترین حالت به صورت موضعی و مقطعی مشکل فقر را کاهش می‌دهد. در این بین عوامل متعددی می‌توانند دخالت داشته باشند که غلبه بر این عوامل و موانع در فرایندی طولانی و با مشارکت فعال گروه‌های ذی‌نفع میسر است؛ از این‌رو، عاملیت ساکنان

جدول ۷: اهداف، سیاست‌ها و راهبردهای پیشنهادی در روند توانمندسازی محله حسن آباد شهر یزد

اهداف	راهبردها و سیاست‌های پیشنهادی	
	سیاست‌ها	راهبردها
ساماندهی و ارتقاء محیط زیست و ساختار کالبدی محله	تعیین تکلیف اراضی بایر، مخروبه و تخصیص آنها به کاربری و تخصیص آنها به کاربری‌های خدماتی و مسکونی پرداخت وام مسکن با توجه به اقدام نوسازیبازسازی و بهسازی مرحله به مرحله احداث و تعریض معابر بر اساس طرح پیشنهادی پیوست زهکشی و انحراف آب حاصل از بارندگی و احداث سیستم دفع آب‌های سطحی از معابر بهسازی و ارتقاء کیفی لوله‌های دفع فاضلاب خانگی	افزایش نفوذپذیری بافت محله و مناسب‌سازی تردد پیاده و سواره ضمانت اجرایی مصوبات ستاد توانمندسازی استان و سایر کمیسیون‌های مرتبط بهبود سازی و تبدیل فضاهای اجتماعی و تفریحی
ظرفیت‌های موجود توانمندسازی اجتماعی محله و بهره‌برداری از	برنامه‌ریزی، تقویت و حمایت از سازمان‌های غیر دولتی (NGO) و اجتماعات محلی (CB) حمایت مادی، معنوی و حقوقی حکومت‌های محلی از تشکیل گروه‌های مردمی برنامه‌ریزی آموزشی تفصیلی در گروه‌های مختلف جمعیتی افزایش سطح روابط میان ساکنان و مدیران شهری نگرش مشارکتی در تأمین نیازهای شناسایی شده محله	هماهنگی میان بخشی ارگان‌های مدیریت شهری برقراری ارتباط دو سویه میان مردم و مسئولان شهری و تنظیم راهکارهای پایین به بالا در فرایند توانمندسازی و نظام تصمیم‌گیری در امور محله

آموزش و برگزاری کارگاههای یادگیری صنایع دستی و بومی؛ نظیر: جاجیم بافی، گلیم بافی و ... تقویت مالی و نهادی تشکل موجود مالی زنان محله ارائه وام‌های کم‌بهره و بلند مدت جهت ساماندهی محله تسریع و تسهیل اعطای وام خود اشتغالی به ساکنان محله	ارایه تسهیلات فنی و تخصصی حمایتی به متقاضیان تشکیل گروه‌های شغلی و حرفه‌ای تبیین راهکارها و برنامه‌های مشخص در زمینه ارائه و جذب محصولات و تولیدات محله در شهر	تعریف و تبیین اشتغال گروه‌های شغلی در جهت استفاده از تسهیلات مورد نیاز و پوشش‌های بیمه‌ای تعریف زمینه‌های شغلی پایدار فعالیت‌های مورد نیاز شهر	فراهم‌سازی زمینه‌های ارتقاء اقتصاد محله و پیوند آن با اقتصاد شهر
همکاری با نهادهای غیر دولتی موجود در زمینه حل مشکلات تدوین ضوابط و مقررات ویژه ساخت و ساز در محله سند دار کردن زمین و مسکن در محله	تشکیل دفاتر ارتباط مردمی ستاد توانمندسازی استان تفکیک وظایف نهادهای مدیریت دولتی در قالب برنامه‌های بین بخشی کمک به افزایش توان مالی و مدیریتی نهادهای موجود غیر دولتی و تشکیل اجتماعات جدید غیر دولتی فراهم‌سازی زمینه دسترسی اقشار کم درآمد و بسیار ضعیف محله به وام‌های نوسازی	تدوین برنامه اجرایی میان مدت و کوتاه مدت دستگاههای اجرایی تصمیم‌گیری نظام مدیریتی شهر بر اساس برنامه‌های بین بخشی سیاستگذاری و برنامه‌ریزی فعالیت‌های توانمندسازی و ساماندهی پهنه‌های حاشیه‌نشین بر اساس حوزه اختیارات ستاد توانمندسازی	توانمندسازی مدیریتی و نهادهای تصمیم‌گیری دولتی و مردمی

منبع: نگارندگان

نتیجه‌گیری

همکاری با نهادهای دست‌اندرکار به‌منظور بهبود وضعیت محله هستند و ۳۴/۱ درصد افراد نسبت به وضعیت محله احساس مسئولیت نمی‌کنند. با استفاده از ۳۴ سنجه اولیه، عوامل مؤثر در توسعه پایدار محله به ۹ عامل کاهش یافت. مجموع ۹ عامل قادرند ۶۷/۱۲۴ درصد از واریانس را تحت پوشش قرار دهند که در این میان، سهم عامل اول ۱۹/۱۵۲ درصد و سهم عامل آخر ۳/۶۹۶ درصد است که با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص‌های بارگذاری شده در عوامل، عناوینی برای هر یک از عوامل انتخاب شد؛ بنابراین، برای توسعه و توانمندسازی محله حسن‌آباد، عامل زیست محیطی در اولویت اول، عامل اجتماعی در اولویت دوم، عامل آموزشی در اولویت سوم، عامل درمانی - ورزشی در اولویت چهارم، عامل مشارکتی در اولویت پنجم، عامل کالبدی در اولویت ششم، عامل اقتصادی در اولویت هفتم، عامل زیرساختی در اولویت هشتم و عامل مهارتی در اولویت نهم قرار دارد.

حاشیه‌نشینی مسأله انکارناپذیر اکثر شهرهای بزرگ و مادر شهرهاست؛ هرچند کمیت و کیفیت

یافته‌های این پژوهش حاکی است که از نظر امکانات خدماتی، ۱/۵ درصد افراد از امکانات تفریحی، ۲/۴ درصد از امکانات آموزشی و ۳/۴ درصد از وضعیت فضای سبز محله راضی هستند. همچنین ۹۵/۴ درصد امکانات فرهنگی، ۷۳/۵ درصد امکانات درمانی، ۵۴/۲ درصد زمین ورزش، سالن سرپوشیده و باشگاه ورزشی و ۲۵/۵ درصد افراد امکانات مذهبی را کمبود و نیاز محله دانسته‌اند. از نظر مراکز آموزشی در سطوح مختلف، محله دارای کمبود است. از نظر زیست محیطی و بهداشتی محله، وضعیت فاضلاب و جمع‌آوری زباله نامناسب است. از نظر اقتصادی، بیکاری مشکل اصلی محله است. از نظر اجتماعی، خرید و فروش مواد مخدر، اعتیاد به مواد مخدر، دزدی، مفاسد اخلاقی، مزاحمت‌های خیابانی از معضلات اصلی محله است. از نظر کالبدی، واحدهای مسکونی محله اصول فنی ساخت و ساز را رعایت نکرده‌اند و مسکن محله با تنگنانهایی در تأسیسات مورد نیاز روبه‌رو هستند، از نظر مشارکت، ۴۰/۹ درصد افراد حاضر به

محلّه تقویت شود؛ بازسازی و بهسازی مساکن در محلّه و ایجاد واحدهای مسکونی جدید با کیفیت مناسب؛ تجهیز مبلمان و روشنایی و فضای سبز در بوستان‌ها و پارک‌های محلّه؛ ایجاد کانون‌های فرهنگی، تفریحی و خانه‌های سلامت روانی و اجتماعی؛ راه‌اندازی تشکیلات نظارتی برای کاهش تخلفات و آسیب‌های اجتماعی؛ تأسیس دفتر توسعه و توانمندسازی محلّه حسن‌آباد و ایجاد کارگروه راهبردی استانی و شهرستانی با مشارکت دست‌اندرکاران دولتی و غیردولتی.

منابع

- پوراحمد، احمد؛ شماعی، علی (۱۳۸۰). توسعه فیزیکی شهر یزد و تأثیر آن بر ساختار بافت قدیم شهر، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۸، صص ۳۰-۳.
- پیران، پرویز (۱۳۷۳)، آلودگی ناشی از ایران: دیدگاه‌های نظری، با نگاهی به شرایط ایران (بخش اول)، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۸۸-۸۷، ۱۰۱-۹۶.
- پیران، پرویز (۱۳۷۴). آلودگی ناشی از ایران، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌های ۹۶-۹۱، ۱۳۰-۱۱۹.
- توفیق، فیروز (۱۳۷۲). تحلیل عاملی، تلفیق عامل‌های منطقه‌ای، مجله آبادی، شماره ۱۰، صص ۱۶-۱۱.
- حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۸۵). اسکان غیررسمی در جهان، ماهنامه شهرداری‌ها، سال پنجم، شماره ۵۰، صص ۲۸-۱۹.
- خراسانی‌مقدم، صبا؛ یزدانفر، سعیدعباس؛ حسینی، سید باقر (۱۳۹۴). بررسی شاخص‌های کیفیت زندگی مؤثر بر میزان رضایتمندی ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی (مطالعه موردی: محلّه فرحزاد تهران - فرحزاد شمالی)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۹۱، بهار، صص ۱۱۷-۹۷.
- زنگنه، یعقوب؛ حسین‌آبادی، سعید (۱۳۹۳). تحلیلی بر امنیت ادراکی تصرف و نقش آن در توانمندسازی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه موردی قلعه نو دهر از سبزوار)، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی جغرافیا، سال چهارم، شماره ۴، زمستان، صص ۱۷۸-۱۵۷.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۷۵). تخریب واحدهای قابل نگهداری مسکونی به مثابه کاهش توان تولید مسکن، مجموعه مقالات

آن در جوامع مختلف متفاوت است؛ اما در برخورد با این پدیده همچون سایر پدیده‌های اجتماعی باید از یکسونگری پرهیز کرده و با تلاش جدی به چاره‌اندیشی علمی و درک مسائل آن اهتمام ورزید. حل مشکل حاشیه‌نشینان در شناخت ابعاد مختلف مسائل آنها با بهره‌گیری از مشارکت ساکنان و راه‌حل‌های اجتماعی نهفته است. تحقق استراتژی توسعه پایدار درون‌زای شهری، منوط به مشارکت اکثر مردم در تصمیم‌گیری‌ها و شناسایی نیازهای و اولویت‌بندی در تأمین نیازهاست.

حاشیه‌نشینی، مسأله جدی فراروی مدیران شهری است که به راحتی نمی‌توان از آن چشم‌پوشی کرد؛ بنابراین، باید این مسأله در چارچوب طرح‌های توسعه شهری، کنترل و هدایت گردد؛ به گونه‌ای که از جمعیت جدیدی که به شهرها سرازیر می‌شوند، برای توسعه و ازدیاد ثروت ملی استفاده شود. در این باره جمعیت مهاجر جدید در روند شهرنشینی و توسعه شهرها به خدمت گرفته می‌شوند و از این اضافه جمعیت برای رفاه و آسودگی استفاده به عمل آمده است. همچنین، به رسمیت شناختن مسأله، پذیرش آن و تلاش برای پیشگیری و ساماندهی آن در قالب راهکارهای مهندسی اجتماعی، توانمندسازی، ارتقای دسترسی به خدمات اجتماعی و تحقق استراتژی توسعه پایدار درون‌زای شهری بسیار حائز اهمیت است. از راهکارهای تحقق توسعه شهری پایدار، توجه ویژه به محلات غیررسمی است تا از هدایت سیستم شهری به سمت ناپایداری جلوگیری شود؛ بنابراین، باید از تشکیل بازار کاذب در سکونتگاه‌های حاشیه‌نشین جلوگیری به عمل آید؛ ظرفیت زیست‌محیطی مناطق حاشیه‌نشین از طریق توسعه فضای سبز افزایش یابد؛ بانک زمین برای حفاظت از زمین‌های شهری برای مصارف مختلف ایجاد گردد؛ وضعیت تأسیسات زیرساختی بهبود یابد؛ محورهای شکل گرفته در

- Chakraborty A., Wilson, B., Sarraf, S., Arnab Jana, A., (2015), Open data for informal settlements: Toward a user's guide for urban managers and planners, *Journal of Urban Management*, Volume 4, Issue 2, December 2015, Pages 74-91.
- Dorghamy, A., Mosa, A., (2016), Exploring Children's Travel to School in Upgraded Informal Settlements: A Qualitative Case Study of Ezbet El-Haggana, *Transportation Research Procedia*, Volume 14, 2016, Pages 1277-1286.
- Hari srinivas, *Defining Squatter Settlement*, Habitar, 2006.
- Jenkins, P., (2009), Strengthening access to land and housing for the poor in Maputo Mozambique, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23.(3)
- Khalifa, M., (2015), Evolution of informal settlements upgrading strategies in Egypt: From negligence to participatory development, *Ain Shams Engineering Journal*, Volume 6, Issue 4, December 2015, Pages 1151-1159
- Mukhija, vinit, (2009), Upgrading Housing Settlement in developing countries, *Cities*, vol. 18, No. 4, pp. 213-222.
- Pino, A., Hormazabal, N., (2016), Informal settlements: Reinterpreting rural imaginary in urban areas: The case of Valparaiso's ravines, *Habitat International*, Volume 53, April 2016, Pages 534-545
- Pugh, C., (2011), the theory and practice of housing sector development for developing countries, *Housing Studies*, 16 (4).
- Sadrul Huda, S.S.M., Sayeed Alam, M., Yunus Khan, M., (2009), A comparative study of women interpnurs formal informal economy: a study of dbaka city, *asian journal of business management* pp: 19-23.
- Safarabadi, A., Moayedfar, S., Varesi, H., (2015), Urban Sustainable Development with Emphasis on the Empowerment OF Informal Settlements in Urban Areas: the Case of YAZD, IRAN, *European Journal of Geography*, 6 (1), 83-97.
- Sarma Sadhu, S.L.N., Tiwari G., (2016), An activity pattern - destination land use choice model of low income households of informal settlements - Case study of Delhi, *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, Volume 85, March 2016, Pages 265-275
- سومین سمینار سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، جلد ۱، صص ۱۶۰-۱۴۱.
- عابدین درکوش، سعید (۱۳۷۲). درآمدی بر اقتصاد شهری، تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم.
- عابدینی، اصغر (۱۳۹۴). تحلیل تطبیقی شاخص‌های مسکن در سکونتگاه‌های غیر رسمی (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد کشتارگاه ارومیه)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۹، بهار، صص ۶۶-۵۱.
- عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۰). توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه‌های جهانی، مجله صفا، دوره ۱۱، شماره ۳۳، پاییز و زمستان، صص ۲۷-۱۴.
- کاظمیان، غلامرضا، شفیعا، سعید (۱۳۹۳)، بررسی رابطه سرمایه اجتماعی ساکنان با پایداری توسعه در محله غیررسمی شمیران نو، دو فصلنامه علوم اجتماعی، سال یازدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان، صص ۲۴-۱.
- کاتو، مایومی (۱۳۸۱). ارتقای شهری و مشارکت اجتماعی، هفت شهر، فصلنامه عمران و بهسازی شهری، سال سوم، شماره هشتم، صص ۱۱۸-۱۰۹.
- مهندسین مشاور آمایش‌گران توسعه متوازن (۱۳۸۸). طرح ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر یزد، سازمان عمران و بهسازی شهری ایران. طرح مطالعاتی چاپ نشده.
- مهندسین مشاور عرصه (۱۳۸۵). طرح جامع یزد، سازمان مسکن و شهرسازی استان یزد، طرح مطالعاتی چاپ نشده.
- نقدی، اسدالله؛ صادقی، رسول (۱۳۸۵). حاشیه‌نشینی چالشی فراروی توسعه پایدار شهری با تأکید بر شهر همدان، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۲۳۵-۲۱۳.
- هیراسکار، جی کی (۱۳۷۶). درآمدی بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، ترجمه محمد سلیمانی و احمدرضا یکانی فرد؛ تهران: جهاد دانشگاهی تربیت معلم.
- Arimah, Ben C, (2010), the face of urban poverty, explaining the prevalence of slums in developing countries, *UNU-WIDER*, march 2010.